

MƏQALƏ

Aida Feyzullayeva

Dünya ədəbiyyatı və komparativistika şöbəsinin baş elmi işçisi,
filologiya elmləri doktoru
feyzullayeva1951@mail.ru

15*1 (16) 2020*

Dahinin taleyi: Onore de Balzak

Onore de Balzak (1799-1850) – həyatı boyu yaradıcılıq eşqi və puç olmuş xəyallarının acısı ilə yaşayan, arxasınca sanki qarabaqara gəzən borclarından yaxa qurtarmağa çalışan mübariz bir dahi...

Uşaqlıqdan valideynləri tərəfindən təcrid olunan Onore içindəki ağrını susdurmaq üçün çıxış yolunu məşhurlaşdırmaqda, şan-şöhrət qazanmaqda görür. Xəyallarında qurduğu illüзор bir aləmdə yaşayan Onore yerdəki acıları unudaraq göylərdən möcüzə gözləyir. Hələ Vandom kollecində oxuduğu illərdən Balzak “mələklərlə sıx ünsiyyətə girmək üçün” bu həyata gəldiyini düşünür. Dini ruhda tərbiyə olunan digər həmyaşıdlarından fərqli olaraq və dindar atanın – volterian Bernar-Fransuanın oğlu olmasına baxmayaraq, Onore heç də həlim təbiətli biri olmur və tez-tez kollecin dindar müəllimləri ilə mübahisələrə girərək azadfikirli şagird kimi tanınır. Eyni zamanda, içində “ilahi bir sevgi” daşıyır. “Çəlimsiz, gözəl qara gözlərində xüsusi bir parıltı olan bu gənc diz çökərək yüksək həvəs və sevinclə Tanrını alqışlayırdı. O özünü xoşbəxt hiss edirdi, daxilində bir sakitlik, yüngüllük vardı... Axşam ona elə gəlirdi ki, o, mələklərtək təmizdir, çünki nə bir söz, nə bir fikir, nə bir əməl ilə günaha batmışdı” (“Qırmızı mehmanxana”).²

Balzak hələ uşaqlıq illərindən məşhurlaşmağa can atır. Hələ Vandom kollecində

2 Бальзак. Философские этюды. Красная гостиница. М., Изд-во “Правда”, 1990, с.389.

oxuyarkən o, şeirə meyil edir və tezliklə poeziya “xəstə”sinə çevrilir. “Vaxtsız bu işə aludə olduğum üçün dərslərimi unudur, poemalar yazırdım... Bu təcrübələrimə istehza edərək mənə Şair adlandırırdılar, lakin mən bu istehzaların fəvqündə idim. Mənə bu xəstəlikdən sağaltmağa çalışan müdirimiz cənab Mareşalın müdrik məsləhətlərinə baxmayaraq, onun hələ qanadları möhkəmlənməmiş yuvasından uçmağa çalışan və nəticədə yerə düşən yazıq quşcuğaz haqqında danışdığı misala fikir verməyərək, qafiyələr qoşmağa davam edirdim. Sonda... fəaliyyətsiz, tənbel... bir şagird kimi tanınaraq tez-tez cəzalandırılırdım” (“Lui Lamber”)³.

Balzakın əsərlərində çox vaxt qəhrəmanlar müəllifin özünü xatırladırlar.

“Dalbadal oxuduğu kitablar əsasən din, tarix, fəlsəfə və fizika kitabları idi... Bir dəfə nəzər salmaqla o, yeddi-səkkiz sətiri birdən oxuyur və mənasını qavrayır, beyninin sürəti heç də gözlərinin sürətindən geri qalmırdı. Çox vaxt cümlənin mənasını anlamaq üçün ona bir söz belə kifayət edirdi... Artıq 12 yaşlarında bütün istedadını səfərbər edib beynini çalışdıraraq, o öz təxəyyülünü qeyri-adi dərəcədə inkişaf etdirir və bu ona kitablardan əldə etdiklərinin real müşahidələrdən belə dəqiq olan obrazlarını xəyalında canlandırmağa imkan verir. Bəlkə, analogiyalardan istifadə etdiyinə görə, bəlkə də, ətrafındakı hər bir şeyi sezə biləcək bəsirət gözünün olduğuna görə o buna nail olurdu” (“Lui Lamber”)⁴.

Sevimli bacısı Loraya yazdığı erkən məktublarının birində Balzak yazır: “Hələ ki mən öyrənirəm və zövqümü inkişaf etdirirəm”. Onore yorulmadan mütaliə edir: şeirlər və nəzm əsərləri, fransız və xarici yazarların kitabları, fəlsəfə tarixini öyrənir... Onu bir sual daim narahat edir – “Görəsən o, inqilabın gətirdiyi təlatümlərdən, Napoleonun kodekslərindən sonra Monteskyenin yaratdığı “Yeni qanunların ruhu” kitabına əlavələr edə bilərmə?” O, təxəyyülünün gücü ilə göylərdə gəzir, qəhrəmanı Lui Lamber kimi hələ yeniyetməlik çağlarından yazıçı-mistiklərin əsərlərini oxuyur, məhz bu da sonralar onun fantastik əsərlərinin yaranmasına təkan verir. “Mən sanki hiss edirdim ki, daxilimdə yazılmağa can atan fikir, əsaslandırılmağa layiq olan bir sistem, ifadə olunmağa layiq olan bir bilgi var” (“Şaqren dərisi”).

Ailəsi ona öz istedadını üzə çıxarmaq üçün 2 il vaxt verir. Nədən başlamalı? Hər şeylə maraqlanmaq həvəsi onu fəlsəfəyə aparır. O, cəmiyyəti, dünyanı, insan talelərini tədqiq etməyə can atır. Vandom, Tur və sonralar isə Parisdə o, Dekart, Spinoza, Leybnis kimi mütəfəkirlərin əsərləri ilə maraqlanır, kor-koranə də olsa öz fərdi fəlsəfi yolunu tapmağa çalışır. Onun fikrincə, “böyük istedad sahibi heç bir vəchlə dərin fəlsəfi biliklərdən yan keçə bilməz... O, yeni və qədim dövrlərin zəngin irsini araşdırmaqla məşğul idi” ki, bu da öz əksini onun “İtirilmiş xəyallar (illüziyalar)” əsərində tapır. Balzak öz romanlarını yazmazdan əvvəl artıq onların fəlsəfi əsaslarını yarada bilir. Hələ çardaqda yaşadığı dövrlərdə o artıq gələcək monumental əsərləri üçün bünövrə qurur.

Dünya təcrübəsindən qaynaqlanmaq və onları təqlid etmək ilə başlanan tələbəklik illəri gənc dahi üçün heç də asan olmur. “Kromvel” faciəsi, səhnə əsərləri, teatra həvəs Balzakın şan-şöhrətə çatmaq xəyallarını puç edir və o, yeganə çıxış yolunu

3 Бальзак. Философские этюды. Луи Ламбер. М., Изд-во “Правда”, 1990, с.543.
4 Yənə orada, s.530.

roman yazmaqda görür. Hələ gənclik illərindən özünü nəsr janrında sınayan Balzak fəlsəfi qeydlər aparır. Qüdrətli olmaq, ad-san qazanmaq istəyi hələ o zamanlardan yazıçını təqib edir: “Kromvel” faciəsindən sonra 1820-1821-ci illərdə o, “Steni və ya fəlsəfi yanımlar” romanı üzərində işləməyə başlayır. Məhz bu romanda yazıçı ilk dəfə fəlsəfi fikirlərlə zəngin olan bir forma yaratmağa çalışır. Lakin hələ lazımı təcrübənin olmaması müəllifə romantik süjet xəttinin fəlsəfi ideyalarla vəhdətini yaratmağa mane olur. Süd bacısı Steni de Formozona həsr olunmuş bu roman yarımçıq qalır. Yazıçının bəzən əsərlərini başa vurmasının səbəbi yaradıcılıq üçün yolverilməz olan vaxt məhdudiyətinin qoyulması idi (Məsələn, ona ikicildlik “Əxlaqa dair etüdlər” əsərini bitirmək üçün cəmi 20 gün vaxt verilibmiş). Lakin problemlər artdıqca sanki yazıçının istedadı daha da dərinləşir, daha da püxtələşir. “İtirilmiş xəyallar” romanının mövzusu ona çox yaxındır. Əsərin qəhrəmanı Lüsüen Pyubampre Anqulemdən olan kasıb şairdir. Özündən 15 yaş böyük sevgilisi madam de Barjeton gənc şairin istedadını üzə çıxarmaq üçün onu özü ilə Parisə aparır. Gənc Lüsüen və yetkin qadın arasında sevgi macərəsini təsvir edərkən Balzak, əlbəttə ki, öz sevgilisi madam de Bernini xatırlayır. Ancaq dahi yazıçı izləri itirməyi bacarır. Çox vaxt onun yaratdığı obrazlar və hadisələr yazıçının zəngin təxəyyülündən, gəzdiklərindən və gördüklərindən qaynaqlanır.

Məlumdur ki, “Bəşəri komediya” haqqında ilk ideya Balzakın “Ön söz”də qeyd etdiyi kimi, insan cəmiyyətini heyvanlar aləmi ilə müqayisə etmək zəminində yaranır: “Məhz cəmiyyət insanı yaşadığı mühitdən asılı olaraq heyvanlar aləmində mövcud olan qədər tiplərə ayırır. Hər bir dövr üçün onların (heyvanların) davranışları eyni olaraq qalır, halbuki adətlər, geyimlər, nitq, yaşayış tərzini knyaz, bankir, aktyor, burjuva, kahin, kasıb üçün tamamilə fərqlidir və sivilisasiyanın hər bir pilləsində dəyişkəndir”.

Analitik düşüncə humanist yazıçını sonda belə bir qənaətə gətirir: “Mən insan cəmiyyətinin sonsuz təkamülünə inanmıram. Mən İnsanın fərdi təkamülünə inanıram”.

Balzakın “Şaqren dərisi” əsəri mənəvi ideyalarla fəlsəfi görüşlərin vəhdətindən yaranmış ilk romandır. Qədim Şərq əfsanəsindən istifadə edən Balzak hadisələri müasir dövrə keçirir. 19-cu əsrin əvvəllərində Parisdə cərəyan edən hadisələr zamanı Rafael de Valanten adlı gənc bir oğlan onun bütün arzularını reallaşdıran dəri tapır. Lakin onun hər bir arzusu, hər bir ehtirası dərinin yıqılması, kiçilməsinə və gəncin fiziki enerjisinin tükənməsinə və beləliklə, ömrünün qısalmasına səbəb olur. Bu əsərdə Balzak öz dövrünün çirkinliklərini, ümumən mənəviyyatsızlığı əks etdirib. Əsərin əsas qəhrəmanında müəllifə xas olan cəhətlər tapmaq mümkündür: o da şan-şöhrət, var-dövlət, qadın düşkünüdür. Rafael əlindəki talismanın – həmayılın ona uğur gətirəcəyinə inandığı kimi, Balzak da öz talismanı – həmayılı olan istedadına güvənir və düzgün istifadə edilməsə, bir gün onun da tükənəcəyini anlayır. Əsərin digər qəhrəmanı qaskonyalı Rastinyak Rafaelin dostudur. O, uğura aparan yolu əməkdə deyil, eyş-işrətdə, imkanlı dostlarda, eqoizmdə, dedi-qoduda görür. Onun fəlsəfəsinə görə, pullarını havaya sovurmusa, sərfəli bir evliliklə yenidən karyeranı qura, nazir və ya səfir yanında özünə isti yuva tapa bilərsiniz. Elə

bu məqsədlə də dostu Rafaeli Parisin ən zəngin qadınlarından olan Feodora ilə tanış edir. Qəhrəmanı Rafael kimi Balzak da sevgisini ipək və qumaşlar arasında axtarır, yoxsulluq içində sevgini qəbul etmir.⁵

Bununla yanaşı, möcüzə və reallığın gözəl vəhdətindən yaranan bu əsər öz fəlsəfi dərinliyi və novatorluğu ilə oxucunu valeh edir.

Lakin yaradıcılıq uğurları bəzən uğursuzluqlarla da əvəz olunur. “Şaqren dərisi” əsərində qəhrəmanlardan birinin dili ilə Balzak yazırdı: “Mən hədsiz şöhrətpərəstliyimin qurbanı oldum... Hesab edirdim ki, böyük işlər üçün doğulmuşam, ancaq yoxsulluq içində sürünməkdəyəm”. Daim ehtiyac içində yaşayan yazıçı pul qazanmaq üçün bəzən bir neçə sifarişi birdən qəbul edir. Və əsl istedad üçün zərərli olan yola qədəm qoyur.

Balzak ruhunun əsl mahiyyəti isə pul qayğısında və sevgi intriqalarında deyil, yaradıcılıq ehtirasındadır.

Nadir istirahət saatlarında Balzak konservatoriyaya - sevdiyi və ruhən yaxın sandığı Bethoven musiqisini dinləməyə yollanır. Qrafinya Qanskayaya göndərdiyi məktublarının birində o yazır: “Ah, kaş yanımda olaydız. Mən lojada tək-tənha oturmuşdum. Tamamilə tək. Bu, təsviredilməz bir işgəncədir. İçimdə çölə çıxmağa can atan ruhi sarsıntılar var, mən yorulmaz əməyimlə bu hisləri aldatmağa çalışıram, lakin elə imkanda bu hislər göz yaşları şəklində axmağa başlayır... Mən yalnız artıq həyatda olmayan dahilərə paxıllıq edirəm: Bethoven, Mikelancelo, Rafael, Russen, Milton – bir sözlə, dahi, nəcib, tənha olan kəslərə laqeyd qala bilmirəm. Mənim tərəfimdən hələ çox şey deyilməyib. Mən möhtəşəm bir abidənin yalnız bir hissəsini yarada bilmişəm”.

Yazıcının həyat və yaradıcılığını işıqlandırarkən madam de Berni haqqında yazmamaq düzgün olmazdı. Kral qəsrinin yerləşdiyi Vilparizi əyalətinə dönərkən Balzak madam de Berni ilə rastlaşır. Sonralar onun uşaqlarına dərs deməyə başladığı üçün tez-tez onların evində olur. 45 yaşlı artıq nənə olan Lora de Berni öz kübarlığı ilə 20 yaşlı gənci valeh edir. Balzak bu qadında öz xəyallarının əksini tapır, acı taleyindən ona şikayətlənir. Madam de Berninin “gümüş” səsi, danışq tərzi, bilikləri Onorenin “ruhunu göylərə çəkib aparır”. Bu qadın yazıcının böyük istedadını anlayaraq və daim ona dəstək olaraq bir çox gözəl əsərlərin yaranmasında yaxından iştirak edir və Balzakin ilham pərisinə çevrilir.

“Bəşəri komediya” silsiləsi altında dahi yazıçı bir-birindən gözəl romanlar yaradır. Bu romanlarda Balzak real həyatda gördüyü və öz təxəyyülünün məhsulu olan bütün insan tiplərinin obrazını yaratmağa çalışır. Bəzən bu əsərlər simmetriya qanunu əsasında yaranır (məs., “Əyalət məşhuru Parisdə” əsəri yazıcını “Paris məşhuru əyalətdə” əsərini yazmağa sövq edir), bəzən isə oxşarlıq prinsiplərindən doğur (məs., “Nikah müaviləsi” əsəri “Miras bölgüsü” əsərinin ideyasına təkan verir). Balzak bütün təfərrüatları ilə insan təbiətini açmağa çalışır. Jorj Sanda yazdığı məktubunda bildirir: “Qeyri-adi insanları sevirəm – mən elə özüm də onlardan biriyəm. Belə olmasaydım, öz vulqar qəhrəmanlarımı ortaya qoymazdım və gərəksiz yerdən onları qurban verməzdim. Bu vulqar qəhrəmanlar məni sizdən daha çox

5 Вах: Бальзак. Шагреневая кожа. Роман. Т.: “Медицина”, 1980.

maraqlandırır. Mən onları göylərə qaldırır, ideallaşdırıram – ancaq əks mənada mən onların qüsurlarını, ağılsızlıqlarını şişirdirəm. Mən onların eybəcərliklərinə dəhşətli və ya komik çalarlar qatıram”.

Rəssam daha yaxşı görmək üçün öz əsərinə uzaqdan nəzər salıb, sonra yeni cizgilər əlavə etdiyi kimi, Balzak da sanki artıq yaratdığı əsərlərə uzaqdan tamaşa edib onları daha da qabarıqlaşdırırmaya çalışırdı. Balzak yazır ki, ayrı-ayrı fərdlər kimi, millətlərin də öz “Şaqren dərisi” var və millətin istəklərindən asılı olaraq onların “şaqren dərisi” də getdikcə kiçilir və tükənir.

Din və monarxiya kölgəsində yazıb-yaradan yazıçı sabit siyasi rejimlər və qurumlar tərəfdarıdır. O göstərir ki, ənənələr, nikah, ailə, monarxiya möhkəm olarsa, millətin uzunömürlülüyü də təmin olunar.

Çürümüş cəmiyyəti təsvir edərkən, Balzak onun yenidən qurulması yollarını da arayır. Bu məsələdə o, din və kilsənin rolunu yüksək qiymətləndirir və insanın mənəviyyətsizlikdən qurtuluşunu yalnız bu yolda görür. “Lui Lamber”, “Kənd həkimi”, “Allahsızın ibadəti”⁶ əsərlərində yazıçının xeyir və şər, insanlıq, mərhəmət kimi keyfiyyətləri nə qədər dərinə hiss etdiyini görür, onun dini görüşlərinin şahidi olur.

Balzak inanır ki, təkamül sonda insanı mələklərə qovuşdurur.

Müasiri olduğu burjua aləmində insan hislərinin, ehtiraslarının inkişaf dinamikası onu həmişə narahat edir. Yazıçı bu ehtirasları qabarıq şəkildə üzə çıxarmaq üçün əsərlərini böyük bir silsilə şəklində toplamaq qərarına gəlir. Onun əsas məqsədi yaratdığı qəhrəmanların təkrar-təkrar meydana gəlməsi və onların daxili aləmlərinin daha dərin şəkildə oxucuya çatdırılmasıdır. Elə bu dövrdə Balzak yeni bir qəhrəman – Qorio ata surətini yaradır. Bu, qızlarının xətri üçün özünə qiymətsiz bir ata obrazıdır. Madam Qanskayaya yazdığı məktubunda Balzak qeyd edir: “Bu qoca üçün ata olmaq, müqəddəs şəhid üçün xristian olmaq kimi bir şeydir”. Lakin bu obraz vasitəsilə də Balzak manyakal dərəcəyə yüksəlmiş insan ehtirasının sonradan daxili boşluğa apardığını bir daha göstərməyə çalışır.

Pula hərislik Balzakı maraqlandıran başqa bir insan ehtirasıdır. “Hərislik insandan böyük gərginlik içində yaşamaq tələb edir” – deyər Balzak yazırdı. “Yevgeniya Qrande” əsərində o, tipik “Balzak qəhrəmanlarından biri”ni – Qrande ata obrazını yaradır. Qrande ata nəinki simicdir, o, Balzakın atası Bernar-Fransua kimi pul qazanmaq, pul yığmaq, pulunu artırmaq xəyalı ilə yaşayan və bütün digər hislərini bu yolda qurban verən yeni burjua nümayəndəsidir⁷.

Bu silsilədə Balzak daim insanın fiziki və mənəvi aləminin vəhdətdə olması fikrini irəli sürür. O göstərir ki, insanın həyat gücü, həyat eşqi əsas aparıcı qüvvədir, lakin kimisə bunu düz məcraya yönəldə bilir və ucalır, kimisə öz ehtiraslarının qurbanına çevrilir. Balzak insan iradəsinə böyük, hətta ilahi bir önəm verir. Lakin eyni zamanda insan gücünün də bir gün tükənəcəyindən ehtiyat edir, bəzən aqlını itirəcəyindən qorxur və çıxış yolunu yorulmadan çalışmaqda görür.

6 Вах: Бальзак. Человеческая комедия. Обедня безбожника, т.2. М., “Худож. литература”, 1983, с.464-481.

7 Бальзак. Человеческая комедия. Евгения Гранде, т.2. М., “Худож. литература”, 1983, с.551.

Böyük yazıçının əsərlərindən danışarkən əlbəttə ki, sevgi-məhəbbətlə bağlı ehtiraslarından danışmamaq qeyri-mümkündür. Onun əsərləri sevgi səhnələri, eşq macərələri ilə zəngin olsa da, biz burada həmişə bir məsumluq da görürük. Dərin müşahidə qabiliyyəti olan Balzak “sevgi mətbəxinin” hər bir incəliyinə bələddir. Yetkin qadının gizli ehtirasları, gənc qızların tərəvəti, yüngül qadınların hiylələri – bunlar hamısı təcrübəli eşq ustasına yaxşı bələddir. Hersoqinya de Lanje, gənc Sabina, Valeriya Marnef, Torpil kimi qadın obrazları öz rəngarəngliyi ilə Balzak dünyasının zənginliyindən xəbər verir. Bəzən Balzakin qəhrəmanları sevgi-eşq macərələrindən varlanmaq, şan-şöhrətə çatmaq üçün də istifadə edirlər. Cavan, tərəvətli qızlar cəmiyyətdə yer tutmaq üçün çox vaxt yaşlı varlılara ərə getmək məcburiyyətində qalırlar və əksinə, cavan oğlanlar yüksək dairələrdə hərlənmək, şan-şöhrət əldə etmək üçün yaşlı qadınlarla eşq macərəsi yaşayırlar. Məs: “Bohema şahzadəsi” əsərində La Panferin, yaxud “Şaqren dərisi”ndə Rastinyak obrazı kimi. Əlbəttə, bu da insan ehtiraslarının bir təzahürü kimi böyük yazıçının diqqətindən yayına bilməzdi.

Qadın obrazları Balzak yaradıcılığının demək olar ki, əsas aparıcı qüvvəsidir. Balzak həyatda da daha çox yetkin, ağıllı, həssas, kübar qadınlara üstünlük verirdi. Bu baxımdan onun Polşa əsilli zadəgan qadın qrafinya Evelina Qanskayaya olan məhəbbəti diqqətəlayiqdir. Balzakin qrafinyaya yazdığı, yuxarıda istinad etdiyimiz məktubları böyük yazıçının yaradıcılığının ayrılmaz bir hissəsidir. Sirli yad qadıncıdan anonim məktublar alan Onore dəlicəsinə bu qadına vurulur. Nəhayət, 1932-ci ildə onlar ilk dəfə görüşürlər. Bu qadınla evlənmək fikri böyük yazıçını ömrünün sonunadək təqib edir. Lakin qrafinya Balzakin dahi olduğunu anlasa da, onu ehtiraslı bir insan kimi sevsə də, bu addımı atmağa cürət etmir. Ehtiyac içində yaşayan sevgilisinə çoxlu pul göndərərək onu borcların məngənəsindən qurtarmağa çalışan qrafinya bu evliliyin onu sonda müflis edəcəyindən ehtiyatlanır. Çünki dahi yazıçı sabahı fikirləşməyən, öz qəhrəmanları kimi çılgın ehtiraslarla yaşayan bir kişidir. Lakin o, dahidir və hər bir dahi kimi onun da qəribəlikləri var.

“Bəşəri komediya”dakı kimi Balzakin da həyatı mübarizələr, ehtiraslar, keşməkeşlər içində qürub edir. İnsan bütün ömrü boyu Böyük Eşq xülyası ilə yaşayır, çarpışır, sonda öz arzusuna yetişən an əlini uzadır, lakin artıq gecdir, xoşbəxtlik barmaqları arasından süzülüb gedir. “Şuanlar”, “Lui Lamber”, “Alber Savarüs” əsərlərində olduğu kimi...

Antik çapar kimi, ölərək məqsədə yetmək! Xoşbəxtliyin və ölümün eyni anda sənə qapını kəsdirdiyini görmək! Məhəbbətin qürub etdiyi bir çağda, sevdiyin qadına yetişmək! Xoşbəxt olmaq haqqını qazandığın vaxt həzz ala bilməmək! Budurmu insanın payına düşən?!